

Ciemne czasy, światli ludzie. Lekarze władców Polski z dynastii Wettynów: Augusta II, Augusta III i Fryderyka Augusta III

Dark times, enlightened people.
Doctors of the Polish kings from the Wettin dynasty:
August II, August III and Frederick August III

Michał Początek¹

Piła

Streszczenie: Artykuł ma charakter przeglądowny, a zarazem posiada niektóre cechy eseju. Przedstawia kilkunastu lekarzy nadwornych polskich władców epoki saskiej: Fryderyka Augusta I (1670-1733), elektora saskiego w latach 1697-1733 (z przerwą od 1706 do 1709 r.) zasiadającego na tronie Rzeczypospolitej jako August II, Fryderyka Augusta II (1696-1763) panującego w Polsce w okresie 1733-1763 jako August III oraz księcia elektora Fryderyka Augusta III (1750-1827), który z woli Napoleona został królem Saksonii, a w latach 1807-1815 sprawującym władzę w Księstwie Warszawskim. Sześćdziesiąt lat panowania Wettynów w XVIII wieku uważane jest za ciemną kartę polskich dziejów i przyczynę utraty suwerenności poprzez rozbiory. Z drugiej strony, w tym czasie rozwijała się kultura, powstawały arcydzieła sztuki baroku. Celem artykułu jest wykazanie wysokiego poziomu biegłości zawodowej i wiedzy medycznej lekarzy królewskich.

Abstract: The review article has also some traits of essay. It presents court doctors of the Polish sovereigns who were members of the House of Wettins: Frederick Augustus I, the Saxon elector in 1697-1733 (with a break from 1706 to 1709) sitting on the Polish throne as Augustus II, Frederick Augustus II reigning in Poland in 1733-1763 as August III and elector Frederick Augustus III, who became the king of Saxony and in 1807-1815 the prince of the Duchy of Warsaw. The sixty years of the reign of members of the House of Wettins are considered to be the dark period of Polish history and the cause of the loss of independence through partitions by Prussia, Russia and Austro-Hungary. However, at that time, culture was developing and masterpieces of baroque art were created. The aim of the article is to demonstrate the high level of professional proficiency and medical knowledge of royal doctors.

Słowa kluczowe: władcy Polski, dynastia Wettynów, lekarze królewscy

Keywords: sovereigns of Poland, House of Wettins, royal physicians

Status i rola lekarza nadwornego

W XIX-wiecznych leksykonach biograficznych medyków doby staropolskiej zwraca uwagę – znaczna w stosunku do ogółu przedstawianych postaci – liczba lekarzy

¹ Prywatny Specjalistyczny Gabinet Neurologiczny Michał Początek, Al. Wojska Polskiego 49b/152, 64-920 Piła

królewskich. Wynika to z kilku przyczyn. Po pierwsze, w tym okresie w Rzeczypospolitej było niewielu medyków po studiach uniwersyteckich, w związku z tym znajdowali oni zatrudnienie głównie na dworach możnych i rządzących. Łatwo więc było śledzić ich losy. Po drugie, kroniki i wszelkie informacje w państwie koncentrowały się wokół osoby władcy jako źródła i osi funkcjonowania monarchii feudalnej. Środowisko dworskie generowało decyzje, które zostały utrwalone w dokumentach, a do najbliższego otoczenia monarchy należeli też medycy. Lekarze królewscy korzystali z profitów życia dworskiego. Sprowadzano im literaturę fachową, umożliwiano badania naukowe itd. Lekarze nadworni, lekarze przyboczni to były bardzo ważne postaci w środowisku dworskim, bywali doradcami, opiekunami i powiernikami, a niekiedy osobami niezmiernie wpływowymi. Lekarze nagradzani bywali dodatkowo wysokim stanowiskiem administracyjnym, nadaniem dóbr ziemskich, prebendą kościelną (dostępna też dla osób świeckich), czy przyznaniem indygenatu. Wszak zdrowie władcy w hierarchicznej monarchii feudalnej było dobrem narodowym i miało znaczenie strategiczne. Zdrowie króla było przedmiotem doniesień szpiegów i analiz ambasadorów obcych mocarstw. Warto też zwrócić uwagę, że za czasów angielskich Tudorów w sensie prawnym i ideologicznym ukształtowało się magiczne rozróżnienie „dwóch ciał króla”. Z jednej strony ciało materialne, jednostkowe i niejako prywatne, oraz Ciało Wspólnotowe, polityczne, przedstawiające sobą cały Majestat i Istotę Narodu, które było emanacją suwerenności i wiecznotrwałości państwa. Król osobowy, według tego przekonania, podlegał prawom biologicznym. Król Mistyczny, niejako „urzędowy” był nieśmiertelny i nigdy (na przykład) nie mógł być nieletni... W średniowieczu monarcha był wręcz postacią chrystocentryczną, sytuowano go jako „Bożego pomazańca” w bezpośredniej łączności z Chrystusem. Z tej racji podczas objazdów kraju i spotkań z poddanymi, oczekiwano od niego, na przykład, uzdrawiania. Stąd też rządzących otaczała atmosfera pompy, nadzwyczajności i celebry. W otoczeniu pruskiego króla Fryderyka II Hohenzollerna, oświeceniowi filozofowie głosili, dziś oczywiście absurdalną, tezę o dynastiach królewskich jako reprezentantach wręcz odrębnego gatunku człowieka². Niejako pochodną tego przekonania była rosnąca z upływem czasu rola i znaczenie medyków królewskich jako strażników owego „podwójnego dobra”.

Należeli do ścisłego otoczenia rządzących jako stali towarzysze codziennego życia władców, podczas ceremonii dworskich, wypraw wojennych itd. Lekarze nadworni sprawowali funkcje koordynujące, ceremonialne, tytularne i nadzorcze. Lekarze przyboczni faktycznie i osobiście leczyli króla i jego najbliższą rodzinę, ordynowali konkretne terapie. W sypialniach królewskich przystawiali pijawki, upuszczali krew, nacierali monarsze ciało, doglądali porodów. Sprawując kontrolę nad kuchnią monarchy, dbali bezpośrednio o jego bezpieczeństwo. Pod względem fachowym podlegali medykom nadwornym, pod względem służbowym marszałkowi dworu. Czasami obie funkcje jednocześnie sprawował ten sam medyk. W okresie panowania Wettynów pozycja dworskiego lekarza miała większą rangę niż we wczesnym średniowieczu³. W Polsce

² E. H. Kantorowicz, *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*. Warszawa, 2007, s. 3-5, 262.

³ B. Seyda, *Dzieje medycyny w zarysie*. Warszawa, 1973, s. 171, 559-560.

lekarzami na dworach królewskich byli zwykle cudzoziemcy. Za Jagiellonów i Wazów najczęściej zatrudniano Włochów, potem nastął czas dominacji Francuzów, w okresie saskim przeważali Niemcy. Wśród królewskich medyków sporą grupę stanowili Żydzi. Obecność na dworze wybitnych uczonych, czy sławnych praktyków już od późnego średniowiecza była kwestią prestiżową dla obu stron⁴.

Lekarze rodem z Saksonii cieszyli się znaczną renomą. Zapraszano ich na dwory władców europejskich. Już w XVII wieku bywało, że konsultowali także królów polskich, jak na przykład Andreas Knöeffel (1605-1658), lekarz Władysława IV i Jana Kazimierza⁵.

Niektóre wątki saskiego panowania w Polsce

Witold Lisowski tak zakończył artykuł zamieszczony w biuletynie Warszawskiej Izby Lekarskiej:

W XVIII wieku nastąpił upadek gospodarczy państwa, a wraz z nim jego siły zbrojne. Tragiczne w skutkach rządy Sasów wywarły swoje piętno na postawach młodzieży szlacheckiej. Na Polskę nadciągnęły dni klęski i rozgromu. Stanęliśmy w obliczu niewoli narodowej, która trwała 123 lata⁶.

Rządy Wettynów zaczęły się w Rzeczypospolitej po śmierci w 1696 r. króla Jana III Sobieskiego. Podczas elekcji w 1697 r. wybrano, a właściwie siłą osadzono na tronie, księcia elektora Fryderyka Augusta, którego osoba stworzyła unię personalną między Polską i Saksonią. Negatywna opinia naszej historiografii od dawna ciąży na saskim okresie w dziejach Rzeczypospolitej. Jest jednoznaczna, krytyczna i z reguły niechętna, a przez to chyba nie całkiem rzetelna. Uważa się ten fragment dziejów za epokę ciemnoty, anarchii, rozpusty i zacofania⁷. Dlatego też zapewne profesor Lisowski kończy opowieść na królu Sobieskim. Niestety obecność i działalność lekarzy na dworze polskich królów z dynastii saskiej została dotąd opisana fragmentarycznie i nieledwie zdawkowo. Jednak najgłębiej zakorzeniona emocja nie może odmawiać prawa do pamięci, nawet jeśli dotyczy mniej chlubnego okresu. Wszelako również on należy do spuścizny dziejów.

Zresztą, pomimo początkowo szkodliwej i wojowniczej polityki (udział w Wojnie Północnej ze Szwecją, 1700-1721) oraz przychylniej postawy nawet wobec

⁴ M. Broda, Lekarze pochodzący spoza państwa zakonnego w Prusach w otoczeniu wielkich mistrzów krzyżackich w XIV i pierwszej połowie XV wieku. „Zapiski Historyczne”, 2011, z. 3, s. 8, 32. W czasach piastowskich lekarzami królewskimi byli najczęściej duchowni. To o tyle zrozumiałe, że na terenie kraju nie było odpowiednich ośrodków kształcenia, a duchowni należeli do elity intelektualnej. Średniowiecze to okres rozwoju medycyny klasztornej. Akademię Krakowską powołano do życia dopiero niemal w przeddzień zgonu ostatniego Piasta, Kazimierza nazwanego Wielkim, w r. 1364.

⁵ S. Kościński, Słownik lekarzów polskich. Warszawa, 1888, s. 261.

⁶ W. Lisowski, Lekarze w służbie królów i hetmanów polskich. „Skalpel” 2006, nr 2, <www.oil.org.pl/xml/oil/gazeta/numery/n2006/n200602/n20002009>, dostęp: 11.11.2021.

⁷ M. Bogucka, Dzieje Polski do 1795 r. Warszawa, 1964, s. 239-250

ewentualnego rozbioru Rzeczypospolitej, August II dążył później do wyprowadzenia z kraju obcych wojsk, próbował reformować ustrój i starał się wzmocnić armię. Wszystkie istotne inicjatywy ustawodawcze były torpedowane przez Sejm⁸. Za Augusta III Rzeczpospolita cieszyła się niemal trzydziestoletnim okresem względnego spokoju, ale też tylko jedna sesja sejmowa (1736 r.) przebiegała w trybie normalnym i zakończyła się rzeczowymi konkluzjami. Podczas panowania dwóch pierwszych Sasów cztery planowane sesje sejmowe w ogóle się nie odbyły, a z pozostałych trzydziestu pięciu, tylko osiem przebiegło zgodnie z programem, a piętnaście posiedzeń zostało zerwanych. Zatem wina za nieskuteczne rządy obciąża nie tylko monarchów. Oczywiście istotnym i nie ostatnim powodem marazmu politycznego były ingerencje mocarstw ościennych⁹.

Kwitła za to sztuka, sprowadzano dobrych architektów. Barok owocował kunsztownymi dziełami o charakterze świeckim i sakralnym. Uważa się, że od lat czterdziestych XVIII w. można już obserwować pierwsze przejawy polskiego Oświecenia. Z myślą o nowoczesnym kształceniu młodzieży szlacheckiej, pijar Stanisław Konarski (1700-1773) utworzył w 1740 r. Collegium Nobilium z sześcioletnim kursem nauczania. Napisał reformatorski traktat polityczny „O skutecznym rad sposobie” oraz memoriały dydaktyczne: „O poprawie wad wymowy”, „O sztuce dobrego myślenia” i wiele innych. Stanowiąca mit założycielski przyszłego odrodzonego i demokratycznego państwa, Konstytucja majowa 1791 r. po śmierci króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, oprócz innych postępowych zmian ustrojowych, przewidywała też ustanowienie monarchii dziedzicznej z jednoczesnym powierzeniem tronu – mimo wspomnianych zaszczości – właśnie Wettynom. Elektor Fryderyk August, swoją drogą wnuk Augusta III i prawnuk Jana III Sobieskiego, władzy wtedy nie objął, a Polska została niebawem wymazana z mapy Europy. Jednak z poparciem Napoleona I jego kandydatura powróciła w 1807 r. i Fryderyk został w końcu władcą, stając na czele administracji Księstwa Warszawskiego¹⁰.

Obiektywne, acz niedostateczne zaangażowanie Sasów na rzecz modernizacji Rzeczypospolitej wynikało między innymi z zagrożenia agresywną polityką Prus, które od czasu ustanowienia monarchii w 1701 r. prowadziły ekspansję terytorialną wobec krajów sąsiednich. Jednym z fundamentów i mechanizmem napędowym istnienia tego państwa, niemal kręgosłupem, była armia. Armia żywi się wojną, stąd militarystyczna doktryna stała się osią działania i spoiwem Królestwa Prus. W jego granicach przeważali Niemcy, ale de facto była to struktura wielonarodowa. Powiadało się, że to „nie państwo posiada armię, ale odwrotnie – pełni ono rolę służebną wobec armii”. Prusy w momencie powstania składały się z dwóch oddzielonych terytorialnie członków: Brandenburgii na zachodzie i Prus Książęcych na wschodzie. Sprawą kluczową

⁸ W. Konopczyński, *Czasy saskie w Polsce*. Kraków 1923. Por.: M. J. Lech, *Za króla Sasa*. Warszawa, 1965, s. 19.

⁹ E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 Maja*. Warszawa, 1966, s. 22-25.

¹⁰ K. Hölste, *O szlachcie, co życzyła sobie za króla Wettyna, który niekoniecznie tego chciał. Saska sukcesja tronu w Konstytucji 3 maja*. „Mówią Wieki” 2021, nr 11, s. 32-35.

stała się dla nich kwestia terytorialnego połączenia obu podmiotów, naturalną drogą, poprzez podbój Pomorza i Rzeczypospolitej. Do tego dochodziła podszyta znacznymi animozjami wewnątrzniemiecka rywalizacja o wpływy, z Saksonią właśnie.

Lekarze „polskich” Sasów

Za Sasów pod względem zabezpieczenia medycznego władców nie było wcale źle¹¹. Przeciwnie, ojciec polskiej historii medycyny, Ludwik Gąsiorowski (1807-1863), chwalił światłych medyków dworskich, „którzy odmienili polską sztukę lekarską”. Nie tylko zresztą królewskich, bo wzorem władców, lekarzy cudzoziemskich o głośnych nazwiskach, sprowadzali także magnaci. Choć wielu z nich zajmowało się równocześnie medycyną ogólną i chirurgią, to średni poziom tej drugiej był znacznie niższy. Jeszcze gorzej miała wyglądać sprawa położnictwa, czyli akuszerii¹². To o tyle ważne, że od połowy XVII w. liczba ludności kraju zaczęła spadać, osiągając groźne minimum w pierwszych dekadach w. XVIII. Co prawda depopulacja nastąpiła też w innych państwach Europy, ale w wyniszczonych wojnami i słabnącej gospodarczo Rzeczypospolitej była szczególnie niepokojąca. Dzięki płynącym z Zachodu prądom intelektualnym dostrzegano zagrożenia dla sytuacji społeczno-ekonomicznej i starano się im przeciwdziałać¹³. Kierujący się odmiennymi pobudkami, ale podobnym celem francuski ksiądz Gabriel Piotr Baudouin (1689-1768) zebrał zatem środki na ufundowanie w Warszawie w 1732 r. przytułku dla ubogich i niechcianych niemowląt. Dzięki temu dwie setki dzieci znalazły opiekę i wyżywienie z pomocą specjalnie dobranych matek. Duchowny w 1754 r. zorganizował też przytułek-szpital dla dorosłych, noszący po dziś dzień imię Dzieciątka Jezus, w 1761 r. hojnie doposażony z kasy królewskiej. Wcześniej August II odbudował w stolicy zrujnowany Dom Ojców Bonifratrów dla Obląkanych, a w 1718 r. wydał reskrypt ze statutem dla aptekarzy poznańskich, regulujący przepisy dotyczące farmacji, który niebawem stał się wzorem dla pozostałych miast¹⁴.

Zatrudnieni przez dwór saski lekarze reprezentowali wysoki poziom wiedzy i sprawności zawodowej, co korzystnie wpłynęło na niektóre działania prozdrowotne w kraju. Lekarze nadworni z racji osobistej pozycji oraz pełnionego urzędu nadawali ton całej nieformalnej strukturze ochrony zdrowia, aczkolwiek podstawą jej działania była nadal tradycyjna i powszechnie stosowana medycyna ludowa. Zagraniczni medycy przywozili nowinki naukowe, sami bywali zresztą wykładowcami uniwersyteckimi. Wydawali czasopisma i poradniki, odkrywali właściwości terapeutyczne

¹¹ Por.: H. Niemirowska-Mikulska, O hojności Królów i względach Panów Polskich dla rzeczy lekarskiej i lekarzów. „Pamiętnik TLW”, 2006. <<https://www.tlw.waw.pl/o-hoynosci-krolow-i-wzlegdach-panow-polskich-dla-rzeczy-lekarskiej-i-lekarzow/>>, dostęp: 11.11.2021.

¹² L. Gąsiorowski, Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych. T. II. Poznań, 1853, s. 103, 115-116.

¹³ I. Wołyniec, Przeciwdziałanie depopulacji Rzeczypospolitej w ujęciu Jana Ferdynanda Naxa. [w:] Zdrowie i choroba jako problem polityczny i społeczny. Medycyna w kontekście działań państwa. Red. B. Płonka-Syroka, T. Srogosz. Wrocław, 2005, s. 67-69.

¹⁴ L. Gąsiorowski, dz. cyt., s. 104-106.

rodzimy wód mineralnych oraz zalety klimatu, albo, jak Wawrzyniec Krzysztof Mitzler de Kolof, niestety bez efektu forsowali pomysł założenia w Warszawie na wzór wiodących krajów europejskich Collegium Medicum, Ministerstwa czy też Centralnego Zarządu Zdrowia (za panowania króla Augusta III). Rola lekarzy królewskich była więc odpowiedzialna i niełatwa, ale wówczas już z reguły sownie opłacana. Izrael Conrad w połowie XVII wieku zarabiał na tym stanowisku ponad 1000 złotych polskich rocznie¹⁵. To mogło odpowiadać ok. 500-600 talarom niemieckim. W tym samym okresie niejaki Johannes Magirus, doktor w niedużym saksońskim miasteczku Zerbst, otrzymywał średnio 221 talarów pensji z tytułu obowiązków powiatowego urzędnika zdrowia oraz prowadzenia wykładów w miejscowym gimnazjum. Dodatkowo 149 talarów jego przychodów rocznych pochodziło z codziennej prywatnej praktyki lekarskiej. Zaznaczyć warto, że rzadziej przyjmował chorych we własnym gabinecie, a z reguły odwiedzał ich w domach. Miewał stosunkowo niedużo, bo kilkuset pacjentów rocznie. Ciekawe też, że najczęściej wizyt w odnotowanych latach przypadało na niedziele. Być może dlatego, iż nie zawsze dochodziło do spotkań osobistych. Często lekarz stawiał diagnozę na podstawie oględzin przesłanego moczu chorego albo na podstawie objawów podanych poprzez pośredników, względnie listownie. Zresztą w odniesieniu do kobiet, musiał na badanie uzyskać specjalne zezwolenie. Zwykle i ogólne badanie palpacyjne uchodziło za zakazaną procedurę inwazyjną. Inny medyk w saskim Eisenach na początku XVIII wieku (r. 1720), Johannes Pelargius Storch, jako lekarz miejski zarabiał rocznie 200 talarów, po piętnastu latach wystarawszy się o posadę książęcego konsyliarza osobistego, uzyskał stałą pensję roczną już w wysokości 365 talarów¹⁶. Jak należało się spodziewać, także lekarz nadworny oprócz stałego wynagrodzenia, czerpał proporcjonalnie wysokie (przeważnie większe) profity z innych źródeł. Jedynym ograniczeniem (za to hojnie rekompensowanym) była wymagana, acz względna dyspozycyjność. W niewielkim terytorialnie Księstwie Saksonii – Gothy polegała ona na konieczności stawiania się na dworze dwa razy dziennie na jedną lub dwie godziny. Poza tym posiłkowano się poradami nawet kilkuosobowego konsylium. Przykład ten uwypukla różnicę w statusie materialnym medyka królewskiego i lekarza praktykującego na prowincji¹⁷. O tym, że praca tego pierwszego była obciążająca i ryzykowna, przekonuje przypadek chirurga francuskiego monarchy Ludwika XIV (1638-1715), „Króla-Słońce”. 18 listopada 1686 r. Charles-Francois Felix de Tassy przeprowadził własnoręcznie przygotowanymi narzędziami zabieg nazwany La Grande Operation (wielką operacją), polegający na zamknięciu „królewskiej” przetoki około odbytniczej. Mimo urągających warunków sanitarnych, braku znieczulenia, w obecności żony Ludwika, następcy tronu i czeredy urzędników, wykonana w sypialni króla fistulotomia udała się znakomicie. Tym niemniej Tassy już nigdy nikogo

¹⁵ S. Kościński, dz. cyt., s. 74.

¹⁶ B. Duden, *Historia ciała. Lekarz i jego pacjentki w osiemnastowiecznym Eisenach*. Warszawa, 2014, s. 95-98, 127, 131-132.

¹⁷ P. Klaas, H. Steinke, A. Unterkircher, *Daily business, the organization and finances of doctors' practices. [w:] Medical Practice 1600-1900. Physicians and Their Patients*. Red. M. Dinges, K. P. Janik, S. Schlegelmilch, M. Stolberg. Leiden, 2016, s. 73, 89-90.

nie operował. Jego decyzję o porzuceniu zawodu przypisuje się częściowo silnemu stresowi, którego miał wtedy doznać¹⁸.

Obaj pierwsi Wettynowie na polskim tronie nie prowadzili się ascetycznie, a wręcz hulaszczo, nadużywali trunków i suto się odżywiali. Ostatecznie, cierpiący na zespół metaboliczny, a skądinąd z racji wrodzonej krzepy zwany „Mocnym”, August II (1670-1733) żył lat 63. Był ojcem co najmniej jedenaście ślubnych i nieślubnych dzieci. Jego syn August III (1696-1763) był jeszcze skuteczniejszy, spłodził czternastu potomków i to z jedyną, legalną małżonką. Zmarł przeżywszy lat 67. Za to umiarkowany odnośnie powabów stołu i łoża (jedna córka) Fryderyk August (1750-1827), elektor saski, od 1806 r. król Saksonii, a w latach 1807-1815 książę warszawski, umierając miał lat 77.

Szkic do portretów lekarzy władców saskich

Oto w chronologicznym porządku, zestawienie krótkich biografii medyków leczących saskich władców Polski wzmiankowanych w „Słowniku lekarzów polskich” Stanisława Kościńskiego:

Johann Georg Kulmus (1680-1731)

Urodzony we Wrocławiu w 1680 r., był synem piekarza Adama i Marii z domu Flegel. Studiował w Lipsku, Halle i Leydzie. W 1702 r. został doktorem medycyny, a dwa lata później osiadł w Gdańsku i rozpoczął praktykę lekarską¹⁹. Wkrótce lekarz nadworny Augusta II. W 1709 r. uczestniczył w zwalczaniu epidemii dżumy w Gdańsku. Z powodu tej choroby zmarła w 1710 r. jego pierwsza żona Regina Konkordia Tessin. Potem ożenił się powtórnie z Kathariną Doroteą Schwen. W międzyczasie miał zatarg z Radą Miasta. Zarzucano mu szkodzenie stosunkom handlowym miasta oraz stosowanie leków własnej receptury. Musiał zapłacić 50 talarów kary. Wydał w Lipsku w 1703 r. „Oneirologia sive tractatus de somniis, eorumque consideratione medica, nec non inde facta excursione ad deliria” („Nauka albo traktat o śnie...”), w tymże roku także „De universo” („O świecie”), a w 1732 r. wydano jego zbiorczą pracę „Catalogus librorum, Pottissimum Medico-Practicorum”, „Chymicorum, Anatomicorum et Historicorum” („Spis ksiąg zwłaszcza z medycyny praktycznej, chemii, anatomii i historii”). Zmarł na gruźlicę w Gdańsku w 1731 r. Był bratem Johanna Adama Kulmusa (1689-1745), od 1725 r. profesora nauk przyrodniczych i medycyny w Gimnazjum Akademickim w Gdańsku, autora licznych prac naukowych, głównie anatomicznych, jednego z najzdolniejszych polskich jatrofizyków²⁰.

Johannes Heinrich von Heucher (1677-1747)

Urodził się we Wiedniu, Studiował w Wittenberdze, Lipsku i Jenie. Promowany na doktora medycyny we Wiedniu w 1700 r., natychmiast rozpoczął praktykę lekarską,

¹⁸ A. van de Laar, Pod nóż. 28 niezwykłych operacji w historii chirurgii. Kraków, 2019, s. 345, 351.

¹⁹ S. Kościński, dz. cyt., s. 255.

²⁰ J. Skalski, Medycyna w Polsce przedrozbiorowej. [w:] Dzieje medycyny w Polsce. T. 1, Red. W. Noszczyk. Warszawa 2015, s. 119; Kulmus, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_Kulmus>, dostęp: 13.11.2021.

a równocześnie wykładał filozofię na Uniwersytecie w Wittenberdze. W 1709 r. został tam profesorem medycyny²¹. Tworzył kolekcje preparatów anatomicznych i anatomopatologicznych. Interesował się ziołolecznictwem. Współuczestniczył w tworzeniu wittenberskiego ogrodu botanicznego. Katalog zgromadzonych tam roślin ukazał się w 1712 r. Od 1713 r. był nadwornym lekarzem Augusta II w Dreźnie i Inspektorem Gabinetu Królewskiego. Wkrótce otrzymał nominację na dyrektora generalnego i nadzwyczajnego saskońskich Galerii Naukowych (Instytutów). Uporządkował i przekształcił zbiory przyrodnicze króla oraz ostatecznie umieścił je w 1728 r. w nowo wybudowanym kompleksie pałacowym Zwinger. W 1729 r. został wybrany do Towarzystwa Królewskiego (naukowego) i w tymże roku nobilitowany przez cesarza Karola VI Habsburga (1685-1740)²². Rok przed śmiercią podarował Bibliotece Królewskiej swój prywatny księgozbiór liczący około 4000 woluminów. Wielki Carl Linnaeus w opracowanej przez siebie systematyce flory uwzględnił również Heuchera. Nazwiskiem saksońskiego lekarza i botanika nazwał rodzaj bylin północnoamerykańskich liczący około 50 gatunków z rodziny Saxifragaceae, czyli skalnicowatych. Heucher pozostawił też liczny zbiór skamieniałości zebranych nad brzegami Wisły²³.

Chrystyan Heinrich Kircheim

Niemiec z wieloletnim doświadczeniem prosektoryjnym, był przez dziewięć lat lekarzem wojskowym w Saksonii. Od 1720 r. pozostawał lekarzem nadwornym Augusta II. Praktykował w Warszawie, był autorem pierwszego podręcznika anatomii w języku polskim „Facies anatomia corporis humani dismembrati to jest krótkie opisanie wszystkich części ciała człowieka, według ich położenia i pożytku bardzo pomocne wszystkim do nauczenia się części ciała swojego”. Pierwsze wydanie ukazało się w języku niemieckim w Hamburgu w 1706 r., kolejne w Dreźnie w 1712 r., a polskojęzyczne w 1722 r. w Warszawie. Pierwsze polskie wydanie dedykowane było hrabiemu Denhoffowi, wojewodzie połockiemu i hetmanowi polnemu litewskiemu, a kolejne z 1731 r., również drukowane w Warszawie, Marii Zofii Denhoffowej²⁴. Autor wprowadził polskie nazewnictwo anatomiczne (np. „myszki” to po prostu mięśnie, „żyły suche” to nerwy obwodowe, a „korzeń” to członek męski), na marginesach podał obowiązującą terminologię łacińską. Praca składa się z 10 rozdziałów i liczy 156 stron, zawiera skorowidz alfabetyczny opisywanych narządów²⁵. Praca Kircheima jest godna podziwu z uwagi na to, że polski nie był rodzimym językiem autora, ale jak się okazuje opanował go w sposób niemal doskonały.

Jean Louis Petit (1674-1750)

To słynny lekarz i chirurg francuski. W 1700 r. otrzymał dyplom magistra chirurgii, niebawem został profesorem anatomii i chirurgii. W 1705 r. opublikował *Sztukę*

²¹ S. Koźmiński, dz. cyt., s. 170.

²² L. Gąsiorowski podaje rok 1721. Za: L. Gąsiorowski, dz. cyt., s. 364.

²³ Heucher, <<https://en.wikipedia.org>>, dostęp: 13.11. 2021.

²⁴ S. Koźmiński, dz. cyt., s. 214.

²⁵ <<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publikation/838714/edition/807891/content>>, dostęp: 13.11.2021.

leczenia chorób kości. Tam zweryfikował pokutujący od czasów Galena pogląd na skutki urazu nadgarstka. To co traktowano jako zwichnięcie, okazało się złamaniem dystalnej części kości promieniowej (tzw. złamanie Collesa). Był organizatorem i długoletnim dyrektorem Królewskiej Akademii Chirurgicznej w Paryżu, która powstała w 1731 r.²⁶ Od 1720 r. był nadwornym, acz raczej tytularnym medykiem dworu saksońskiego. Został zaważony w 1726 r. do Augusta II, który wracając z obrad Sejmu w Grodnie zachorował na nogę. Przeprowadzona w Białymstoku interwencja medyka polegająca na amputacji – po wcześniejszym znieczuleniu – zgorzelinowego palucha była skuteczna na tyle, że w dowód wdzięczności wybito na cześć chirurga specjalny medal. Zgorzel była następstwem stopy cukrzycowej i kolejnych ataków podagry, czyli skazy moczynowej, na którą cierpiał August II. Zabieg pod kierunkiem mistrza miał przeprowadzić zaś jego uczeń i asystent, Weiss. Zresztą gangrena po latach nawróciła i cierpiący na zespół metaboliczny monarcha umarł na sepsę²⁷. Petit był wynalazcą opaski uciskowej tamującej krwawienie oraz licznych narzędzi chirurgicznych. Jako jeden z pierwszych przeprowadził trepanację czaszki z powodu krwiaka zewnątrzoponowego. Wprowadził operacyjne leczenie zapalenia wyrostka sutkowego kości skroniowej przez jego wydłutowanie. Leczył przetoki kanału łzowego. Pełen energii i zręczny operator był powściągliwy w ocenie niektórych rezultatów. Mawiał wtedy, że „doskonałość w chirurgii polega na umiejętności powstrzymywania się od niepotrzebnych zabiegów”²⁸. Był członkiem Towarzystwa Królewskiego w Londynie. Autor wielu dzieł z dziedziny anatomii i chirurgii. Od powstania paryskiej Akademii Petita następuje definitywne rozłączenie chirurgii i balwierstwa. Domeną poczynań tej drugiej dziedziny pozostały usługi fryzjerskie²⁹.

Portret Augusta II

Źródło: Wikipedia

Jacobus Emilian Camuset

Francuz urodzony w Sedanie, był lekarzem warszawskim, od 1720 r. sekretarzem królewskim, a od 1743 r. lekarzem dworu Augusta III³⁰. Zameldowany w Warszawie

²⁶ <<https://litfl.com>>, dostęp: 14.11.2021.

²⁷ S. Koźmiński, dz. cyt. s. 382.

²⁸ B. Seyda, dz. cyt., s. 212, 318.

²⁹ Historia medycyny. Red. T. Brzeziński. Warszawa 2000, s. 157; Z. Gajda, Historia medycyny dla każdego. Warszawa, 2021, s. 406.

³⁰ S. Koźmiński, dz. cyt., s. 60.

i wybrany ławnikiem sądowym, w latach 1727-1736 pozostawał radnym miejskim. W tymże roku wybrany ponownie, zrzekł się mandatu. Żonaty z Anną, wdową po radnym Marcynie Orzechowskim, miał z nią jedną córkę. Umarł w 1739 r. Napisał i opublikował pracę „Krótka informacja o zageszczonej gorączce, Febrze Maligne epidemicae, tak w Warszawie grasującej, jako też i na innych miejscach r. 1737, z wyrażeniem zachowania i kurowania, w tymże roku do druku podana w Warszawie w Drukarni Kollegium Societatis Jesu”. W 1738 r. dzieło opublikowane zostało po francusku i łacinie w Dreźnie³¹.

Carl Philipp Gesner (1719-1780)

Urodzony w 1719 r. w Weimarze, zmarły w 1780 r. w Dreźnie, był synem Johanna Matthiasa (1691-1761), sławnego filologa i pedagoga, prekursora tzw. nowego humanizmu, najpierw prorektora Uniwersytetu w Weimarze, potem rektora Uniwersytetu w Lipsku, w końcu profesora w Getyndze i prezesa tamtejszej Królewskiej Akademii Nauk. Należy przypomnieć, że Niemcy stanowiły wówczas luźną federację autonomicznych państweczek, a władca każdego z nich pragnął dla zwiększenia prestiżu ustanowić własną instytucję naukową. Wielość nie obniżała w tym wypadku rangi, na pewno owe akademie przyczyniły się do rozwoju niemieckiej nauki. Gesner junior był od 1743 r. lekarzem hrabiego Piotra Pawła Sapiehy (1701-1771), wojewody smoleńskiego i stolnika wielkiego litewskiego, a w r. 1754 powołany został na lekarza nadwornego i osobistego Augusta III³². Dzieła jego wymienił Ludwik Gąsiorowski³³.

Jacobus Friedrich Godswiler

Od 1757 r. doktor filozofii i medycyny, lekarz nadworny Augusta III, napisał „Traktat o ospie, w którym znajomość tey choroby, obserwacje y sposób leczenia według zdania najsławniejszych dawnych i teraźniejszych Doktorów opisuie się”. Dzieło wydrukowano w 1758 r. w Szkole Pijarów w Warszawie³⁴. Gąsiorowski wspominał również o innej książce tegoż autora, wówczas w posiadaniu Biblioteki Działyńskich w Kórniku, zatytułowanej „Woda mineralna Koziańska”, o objętości 40 stron, napisanej w dwóch wersjach po polsku i po łacinie, a wydanej najprawdopodobniej w 1760 r., zaś dotyczącej walorów leczniczych wód z okolic Kozina oraz solanek powiatu krzemienieckiego na Wołyniu³⁵.

Justus Gottfried Guntz (1714-1754)

Urodzony w Königstein jako syn tamtejszego kaznodziei, pochodzący z zasłużonej rodziny drezdeńskiej, zmarły w Dreźnie³⁶. Był przodkiem Justusa Friedricha (1801-1875), prawnika, długoletniego wydawcy i redaktora, liberalnej gazety „Dresdner

³¹ F. Giedroyc, Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. [w:] Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego za rok 1903. Warszawa, 1904, s. 86, <<http://dlibra.wum.edu.pl>>, dostęp 12.11.2021.

³² S. Koźmiński, dz. cyt., s. 138.

³³ L. Gąsiorowski, dz. cyt., t. II, s. 388, 438, 442.

³⁴ F. Giedroyc, dz. cyt., s. 690, S. Koźmiński, dz. cyt., s. 145.

³⁵ L. Gąsiorowski, dz. cyt., t. II, s. 411.

³⁶ S. Koźmiński, dz. cyt., s. 157.

Anzeiger" oraz założyciela fundacji z nią związanej, a przeznaczającej środki na cele charytatywne i upiększanie rodzinnego miasta. Po ukończeniu gimnazjum w Görlitz, w 1732 r., Justus Gottfried rozpoczął studia medyczne w Lipsku. Jeszcze podczas ich trwania opublikował „De mammaram fabrica et lactis secretione” („O budowie piersi i wydzielaniu mleka”). Po studiach doktoryzował się w 1738 r., a następnie odbył długą podróż naukową do Francji i Holandii. Od 1739 r. był profesorem fizjologii, a potem anatomii i chirurgii w Lipsku. Pozostawał podkanclerzem tamtejszego Uniwersytetu, członkiem Francuskiej Akademii Nauk (od 1744 r.) oraz od 1750 r. Szwedzkiej Akademii Nauk. Od 1751 r. był lekarzem osobistym Augusta III na dworze w Dreźnie. Znakomity okulista, opublikował studia o skrzydliku oraz infekcjach gronkowcowych. Wydał też kilka prac z zakresu historii medycyny, m.in. „Hippocratis Coi de humoribus purgandis liber et de diaeta acutorum libri III” („Dzieło Hipokratesa z Kos o oczyszczających płynach ustrojowych i ostrych dietach”), opublikowaną w 1745 r. W 1750 r. ogłosił z kolei „De cerebro observationes anatomicae” („Studia z anatomii mózgu”)³⁷. Zostawił bogatą bibliotekę dzieł medycznych wydanych m.in. w Polsce, choć osobiście nigdy w Polsce nie mieszkał i tu nie publikował. Aczkolwiek był autorem bardzo płodnym, według Kościńskiego jego liczne dzieła do bibliografii polskiej nie należą. Do rodzimej bibliografii kwalifikował on bowiem tylko prace Polaków lub cudzoziemców publikujących na terenie naszego kraju.

Portret Augusta III z 1755 r.

Źródło: Wikipedia

Henryk Loelhoeffel (Lelewel)

Dziad wybitnego historyka Joachima, pochodził ze spolonizowanej szlachty pruskiej, nosząc rodzime nazwisko de (lub von) Loewensprung. Urodził się w 1703 r. jako syn ambasadora pruskiego na polskim dworze, Jana Fryderyka Loelhoeffela. Stopień magistra filozofii otrzymał w Wilnie w 1728 r., następnie studiował medycynę w Lejdzie, gdzie w 1732 r. został doktorem. Był uczniem Hermana Boerhaave (1668-1738), słynnego holenderskiego filozofa i lekarza, twórcy teorii mechanistyczno-chemicznej funkcjonowania organizmu, prekursora nowożytnej metody nauczania medycyny przy łóżku chorego, organizatora oddziału klinicznego na uniwersytecie. Temat doktoratu Loelhoeffela to „De frictione” („O nacieraniu i masażu, jako metodach leczniczych”). Ożenił się z Konstancją, córką saskiego generała artylerii Joachima Daniela Jaucha. Osiadł w Memlu (dziś Kłajpeda). Sprowadzony został stamtąd w r. 1736,

³⁷ Guntz, <<https://de.wikipedia.org>>, dostęp: 13.11.2021.

by pełnić rolę lekarza nadwornego Augusta III oraz profesora nowo utworzonej w Warszawie szkoły chirurgicznej. Zaczął publiczne wykłady anatomii w pracowni na Podwalu, połączone z demonstracją na zwłokach ukaranych śmiercią przestępców. Niestety pokazy, skądinąd wówczas dosyć częste i przyjęte w europejskich ośrodkach akademickich, wywołały tumulty wzburzonego pospólstwa Warszawy. Zmuszony był ich zaniechać. Zrezygnowawszy z profesury uczelnianej, praktykował jako lekarz ogólny. Zmarł w r. 1767 i został pochowany na cmentarzu powązkowskim. Jego syn, a ojciec wielkiego historyka Joachima, Karol Maurycy, kapitan gwardii królewskiej i kasjer generalny Komisji Edukacji Narodowej, w 1768 r. otrzymał indygenat, polskie szlachectwo i spolszczył pisownię nazwiska. Przeszedł też na katolicyzm. Jego siostra Teresa była żoną pisarza wielkiego koronnego, Adama Cieciszowskiego. Po zgonie Henryka Loelhoffela zgromadzony przez niego zbiór dzieł medycznych zakupił biskup kijowski Jędrzej (Andrzej) Józef Załuski (1702-1774) dla słynnej publicznej Biblioteki Załuskich, działającej od 1747 r. w Warszawie³⁸.

Wawrzyniec Krzysztof Mizler de Kolof (Lorenz Christoph)

Urodzony 25 lipca 1711 r. w Heidenheim nad rzeką Brenz na terenie Jury Szwabskiej w dawnej Frankonii, studiował matematykę, teologię, filozofię, muzykologię i medycynę. Tej ostatniej zrazu nie ukończył. Uzyskał za to wysokie kwalifikacje zawodowego muzyka, kapelmistrza. Był uczniem samego Jana Sebastiana Bacha. W Lipsku przewodniczył miejskiemu Towarzystwu Muzycznemu, jako krytyk publikował eseje z dziejów muzyki. Założył też korespondencyjne Towarzystwo Muzyczne, do którego należeli m.in. Georg Friedrich Handel, Georg Phillipp Telemann oraz Leopold Mozart, ojciec Wolfganga Amadeusa. Do Polski Mizler przybył w 1743 r. na zaproszenie Jana Małachowskiego, wówczas podkanclerzego wielkiego koronnego, późniejszego marszałka Sejmu Wielkiego. Został nauczycielem jego synów, a równocześnie od 1747 r., po uzyskaniu w Erfurcie dyplomu lekarza, praktykował w Końskich i okolicach³⁹. Przedmiotem rozprawy doktorskiej Kolofa było zastosowanie balsamów do leczenia ran wszystkich rodzajów, wrzodów, stanów zapalnych etc. Po sześciu latach opuścił on majątek Małachowskiego w Końskich i osiadł w Warszawie. Dzięki protekcji poprzedniego mecenasa, teraz już kanclerza wielkiego koronnego, został lekarzem przybocznym i radcą Augusta III. Prowadził ożywioną działalność oświatową poprzez odczyty publiczne, a w 1752 r., jak wspomniano, wystąpił z postulatem powołania Kolegium Lekarskiego. Król podpisał nawet uchwałę z projektem statutu. W skład instytucji mieli wchodzić wszyscy medycy warszawscy (w siedemdziesięcioletnim wtedy mieście było ich ledwie trzech, zaś według innych źródeł nawet dziesięciu) oraz po trzech chirurgów i aptekarzy. Członkowie mieli się gromadzić raz w miesiącu i wygłaszać referaty naukowe oraz przedstawiać ciekawe przypadki kliniczne. Zbiór tych doniesień miał się ukazywać w formie dorocznej publikacji. Planowano dyskusje o bieżących sprawach zdrowia publicznego. Gremium

³⁸ S. Kościński, dz. cyt., s. 281, J. Skalski, dz. cyt., s. 120.

³⁹ S. Kościński, dz. cyt., s. 328.

zamierzało egzaminować lekarzy i chirurgów ubiegających się o pracę w Warszawie i na terenie całego kraju. Zniechęcony niepowodzeniem przedsięwzięcia, w 1757 r. we własnym domu przy ulicy Pivnej założył prywatną drukarnię i odlewnię czcionek. Został też mianowany przez króla historiografem Królestwa Polskiego. Po latach drukarnię przekazał w darowiźnie Korpusowi Kadetów, powołanej przez króla w 1765 r. państwowej szkole rycerskiej, dla której potrzeb już wcześniej drukował podręczniki. Wydawał czasopisma, w latach 1753-1754 „Warschauer Bibliothek”, od 1755 r. „Acta literaria”, od 1758 r. „Nowe wiadomości ekonomiczne i uczone”, wreszcie Monitor, ukazujący się dwa razy w tygodniu w latach 1764-1784. Strony tego periodyku zapępiały artykuły na temat poprawy obyczajów, chodziło o dyskryminujące uprzedzenia, wady społeczne itd. Drukował także kroniki historyczne Galla, Kadłubka, Długosza oraz od 1758 r. wydawał polskojęzyczne czasopismo „Patriota Polski”, redagowane przez Tobiasza Baucha. W 1768 r. nadano mu polskie szlachectwo. Zmarł 8 maja 1778 r.⁴⁰

Ernest Jeremiasz Nejfeld (1721-1773)

Urodził się 18 stycznia 1721 r. w polskiej rodzinie w Zdunach w Wielkopolsce. Studiował w Lipsku i tam otrzymał dyplom doktorski, a praktykował w Poznaniu. Zaszczycony tytułem lekarza nadwornego Augusta III, a później Stanisława Augusta, był też fizykiem powiatowym w Lesznie, gdzie 26 kwietnia 1773 r. zmarł. Był opiekunem i protektorem młodego Jerzego Chrystyana Arnolda (1747-1827), zasłużonego medyka epoki stanisławowskiej i okresu Księstwa Warszawskiego. Okazał się prekursorem elektroterapii na ziemiach polskich, a wspólnie z Bogumiłem Efraimem Hermanem z Bojanowa, tamtejszym lekarzem powiatowym i Janem Chrystyanem Heffterem, „lekarzem” z Zittau (Żytawa w Niemczech), został wydawcą pierwszego czasopisma medycznego w Polsce „Primitiae”, „Physico – Medicae”, wkrótce również odkrywca zdrowotnych walorów kwaśnych wód zdrojowych na Śląsku. W Lipsku wydał w 1743 r. „An sine motu sanguinis inestino secretio” („O chyżości strumienia krwi, jako przyczynie wydzielania soków jelitowych”), a w 1744 r. „De Genesis caloris februm intermittentium” („O przyczynie gorączki cieplnej przerywanej”) oraz szereg opublikowanych później artykułów przyczynkarskich (kazuistycznych) takich jak: „O szkodliwym gazie węgla kamiennych”, „O ciąży pozornej”, „O ruchu przy żuciu i łykaniu”, „O wydalaniu kału przez macicę”, „O upartej kolce powikłanej drgawkami, która szczęśliwie usunięta została za pomocą kory chinowej” i innych. Był członkiem nobliwego, naukowego (cesarskiego) Niemieckiej Akademii Przyrodników Leopoldina, powołanego w 1652 r., a w czasach Nejfelda mającego siedzibę w Norymberdze⁴¹.

Johann Gottfried Leonhardi (1746-1823)

Urodził się w 1746 r. w Lipsku, z ojca Dawida, także lekarza. Tam w 1767 r. zdał maturę i studiował, a w 1771 r. otrzymał dyplom i tytuł doktora medycyny. W 1781 r.

⁴⁰ F. Schuffert, Dworzanie dwóch królów. „Mówią Wieki” 2021, nr 11, s. 30; D. Dolański, Zachód w polskiej myśli historycznej czasów saskich. Zielona Góra, 2002, s. 36-37. <https://zbc.uz.zgora.pl/content/1706/HTML/D_Dolanski_Zachod_w_polskiej>, dostęp: 19.11.2021.

⁴¹ L. Gašiorowski, dz. cyt., s. 390; S. Kościński, dz. cyt., s. 11, 345.

został docentem i wykładowcą miejscowego uniwersytetu, skąd w następnym roku przeniósł się do Wittenbergii, gdzie objął katedrę uniwersytecką najpierw anatomii i botaniki, zaś wkrótce patologii i chirurgii. W 1789 r. został członkiem Akademii Leopoldina. W 1791 r. został powołany jako lekarz nadworny elektora saskiego i późniejszego księcia warszawskiego, Fryderyka Augusta I⁴². Te obowiązki pozwoliło mu łączyć z wykładami w Wittenberdze. Był znakomitym chemikiem. Opracował, przetłumaczył na niemiecki oraz uzupełnił oryginalnymi komentarzami sześciotomowe dzieło paryskiego profesora Pierre – Josepha Macquera (1718-1784), orędownika szerokiego wykorzystania chemii w medycynie. Dzieło w tłumaczeniu polskim nosiłoby tytuł „Słownik chemiczny, czyli potoczne określenia chemiczne w porządku alfabetycznym” (edycja 1781-1783). W 1782 r. przetłumaczył i wydał dzieło Carla Wilhelma Scheele „Traktat chemiczny na temat powietrza i ognia” z krytycznymi odniesieniami do uznawanej wtedy za wiodącą, teorii flogistonu. W 1820 r. wydał własnego pióra kompendium leków „Pharmakopea saxonica”. W 1779 r. na prośbę i na koszt księcia Augusta Czartoryskiego przebadał odkryte wcześniej wody siarczane w Krzeszowicach. Opracował wskazówki ich terapeutycznego wykorzystania. Umarł w Dreźnie w 1823 r.⁴³

Portret Fryderyka Augusta I

Źródło: Wikipedia

Ludwik Gąsiorowski wymieniał jeszcze kilku innych nadwornych medyków królów Rzeczypospolitej wywodzących się z dynastii Wettynów.

Johann Friedrich Ortlob (1661-1700)

Urodził się w 1661 r. w Oławie na Śląsku. We Wrocławiu ukończył gimnazjum, zaś studia odbył we Frankfurcie nad Odrą oraz w Lipsku, gdzie uzyskał stopień doktora medycyny. Potem przez kilkanaście miesięcy odbywał staże w ośrodkach klinicznych w Anglii, Francji i Holandii. Po powrocie pełnił obowiązki profesora anatomii i fizjologii. Mając trzydzieści lat został zatrudniony jako lekarz nadworny ówczesnego elektora saskiego, a od 1697 r. króla w Polsce, Augusta II. Jego najsłynniejsza publikacja to dziełko „De ictero” („O żółtacze”, nazywanej zresztą wtedy „Morbus regnis” – chorobą królów). Wraz z innymi pracami: „De visicatoris” („O maściach i smarowidłach”), „De rhachitide” („O krzywicy”), „De rheumathismo” („O reuma-

⁴² S. Koźmiński, dz. cyt., s. 273.

⁴³ Leonhardi, <<https://en.wikipedia.org>>, dostęp: 14.11.2021.

tyzmie”), „De pleuritude” („O zapaleniu opłucnej”) znalazła się w zbiorczym wydawnictwie z r. 1696. Ortlob zmarł w 1700 r.⁴⁴

Heinrich Chrystyan Erndtel (1676-1734)

Urodzony w Dreźnie w 1676 r., był synem Heinricha III Erndtela, w latach osiemdziesiątych XVII w. medyka na dworze elektora saskiego i równolegle również króla Jana III Sobieskiego oraz starszym bratem Christiana Friedricha, późniejszego generał-majora saskiego Korpusu Inżynierów. Odbywszy studia w Lipsku został doktorem filozofii i medycyny. Był też znakomitym botanikiem i meteorologiem. W latach 1706 i 1707 przedsięwzięł podróże naukowe do Anglii i Holandii. Dotarł także do Japonii. Ogłosił drukiem relacje z tych wypraw, m.in. „De itinere suo Anglicano et Batavo” (wydana w 1710 r. Batavia to ówczesna nazwa Holandii) oraz „De flora Japonica” („O roślinności w Japonii” – wydana w 1716 r.). W 1710 r. król August II wezwał go do służby w charakterze lekarza nadwornego i osobistego. Rezydował przez dwadzieścia lat w Warszawie, zmarł w 1734 r. w Dreźnie. Wydał w 1730 r. dedykowaną królowi „Varsovie physicae illustrata, sive de aere, maquis, locis et incalis Varsovie, eorumque moribus et morbis tractatus. Cui annexum Est vividiarium vel catalogus plantarum circa Varsoviam nascentium”, ilustrowaną książkę o warunkach naturalnych panujących w stolicy, o spotykanych tu chorobach, o kołtunie i czarach. Oryginalnym i wartościowym suplementem był zielnik z roślinami okolic Warszawy, obok nazw łacińskich znalazły się nazwy polskie i terminy potoczne⁴⁵.

Jean Astruc (1684-1766)

Był Francuzem żydowskiego pochodzenia, urodzonym w Sauvre w 1684 r. synem pastora. Studiował początkowo w Tuluzie, a naukę ukończył w 1703 r. doktoratem w Montpellier. W 1710 r. objął katedrę anatomii w Tuluzie, by po pięciu latach powrócić do Montpellier, gdzie praktykował i wykładał. Napisał obszerną rozprawę o chorobach wenerycznych oraz kilka pomniejszych prac na ten temat. Przez całe życie zajmował się też analizą lingwistyczną „Starego Testamentu”, szczególnie „Pięcioksięgu”. Przeprowadził rzeczową i krytyczną weryfikację źródeł, stanowiących fundament „Księgi Rodzaju”. W nowym świetle przedstawiła ona postać Mojżesza. W 1729 r. Astruc został zaproszony w charakterze lekarza na dwór Augusta II, ale po krótkim rekonesansie zrezygnował z posady i powrócił do Paryża. Zmarł tam w 1766 r.⁴⁶

Johann Ernest Nelson

Doktor medycyny i filozofii, kawaler Orderu Jezusa Chrystusa i Orderu Złotej Ostrogi, był lekarzem Augusta III. Wydawał w częściach pamiętnik, czy raczej leksykon „Praktyka lekarska żyjących doktorów w czasie edycji tejsze praktyki”. Pracy nie dokończył, została opublikowana pośmiertnie w Warszawie w roku 1795 r.⁴⁷

⁴⁴ L. Gąsiorowski, dz. cyt., s. 366.

⁴⁵ Tamże, s. 367-378. Por.: Dziennik podróży uczonej Christiana Erndtela, lekarza przybocznego króla Augusta II. K. Pękacka-Falkowska, H. Bogusz (tłum. i oprac. naukowe), Warszawa, 2018, s. 11-37.

⁴⁶ L. Gąsiorowski, dz. cyt., s. 363.

⁴⁷ Tamże, s. 403-404.

Pałac Saski w Warszawie, 1934 r.

Źródło: Wikipedia

Gąsiorowski wspominał jeszcze nazwiska Bernitza, lekarza i botanika z czasów panowania pierwszego z Sasów, a także Paulitza – konsyliarza nadwornego oraz Hichnela w okresie rządów Augusta III. Ten ostatni został lekarzem nadwornym w 1763 r., ostatnim roku życia króla. Hichnel miał być uczniem holenderskiego klinicysty i uczonego Hermana Boerhaave, którego nazwisko nosi zespół objawów towarzyszących samoistnej, pełnościennej perforacji przełyku⁴⁸. W przypadku Bernitza mogłoby raczej chodzić o potomka lub krewnego słynnego botanika Martina Bernhardiego von Bernitza (1625-1682), lekarza królów Jana Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego oraz Jana III Sobieskiego, autora zielnika dziko rosnących roślin na Mazowszu, bibliotekarza królewskiego i twórcy pierwszego na ziemiach polskich muzeum przyrodniczego w Wilanowie⁴⁹. Bernardhi senior nie mógł leczyć pochodzącego z Saksonii króla. Zmarł, gdy przyszedł August II miał 13 lat i przebywał w Dreźnie, nie posiadając wtedy jeszcze własnego dworu.

Podsumowanie

Podsumowując należy stwierdzić, że medycy królewscy okresu saskiego, głównie cudzoziemcy z pochodzenia, byli ludźmi światłymi, o szerokim dorobku naukowym. W ówczesnych warunkach wyróżniali się poziomem zawodowym i intelektualnym. Wykraczali poza dworskie obowiązki i okazywali się orędownikami pożytecznych

⁴⁸ Tamże, s. 104, 397, 404.

⁴⁹ I. Makarczyk, Testament Adama Sarnowskiego (1632-1693) sekretarza królewskiego, biskupa warmińskiego. „Forum Teologiczne” 2006, s. 169.

inicjatyw na rzecz zdrowia publicznego oraz autorami wartościowych dzieł naukowych, dlatego ich nazwiska zostały wpisane w dzieje medycyny na naszych ziemiach. Niektórzy z owych medyków ulegli asymilacji, a nawet uzyskali status szlachecki. Ich dorobek był fundamentem rozwoju nauki w epoce stanisławowskiej. Ich działalność, zresztą nie tylko na polu medycyny i nauk przyrodniczych, przyniosła Rzeczypospolitej wiele korzyści oraz pośrednio przyczyniła się do ogólnego rozwoju cywilizacyjnego, wywierając znaczący wpływ modernizacyjny.

Amstelodami Apud Janssonio-Waesbergios. 1731.

Strona tytułowa jednej z publikacji lekarza nadwornego J. G. Kulmusa

Źródło: Wikimedia

Bibliografia:

- Bogucka M., Dzieje Polski do 1795 r. Warszawa, 1964.
- Broda M., Lekarze pochodzący spoza państwa zakonnego w Prusach w otoczeniu wielkich mistrzów krzyżackich w XIV i pierwszej połowie XV wieku. „Zapiski Historyczne”, 2011, z. 3, s. 7-36.
- Duden B., Historia ciała. Lekarz i jego pacjentki w osiemnastowiecznym Eisenach. Warszawa, 2014.
- Dziennik podróży uczonej Christiana Erndtela, lekarza przybocznego króla Augusta II. K. Pękacka-Falkowska, H. Bogusz (tłum. i oprac. naukowe), Warszawa, 2018, s. 11-37.
- Gajda Z., Historia medycyny dla każdego. Warszawa, 2021.
- Gąsiorowski L., Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych. Poznań, 1853, t. II.
- Historia medycyny. Brzeziński T. (red.), Warszawa, 2000.
- Hölste K., O szlachcie, co życzyła sobie za króla Wettyna, który niekoniecznie tego chciał. Saska sukcesja tronu w Konstytucji 3 maja. „Mówią Wieki” 2021, nr 11, s. 32-35.
- Kantorowicz E. H., Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej. Warszawa, 2007.
- Klaas P., Steinke H., Unterkircher A., Daily business, the organization and finances of doctors' practices. [w:] M. Dinges, K. P. Jankift, S. Schlegelmilch, M. Stolberg (red.), Medical Practice 1600-1900. Physicians and Their Patients, Leiden, 2016, s. 73-90.
- Konopczyński W., Czasy saskie w Polsce. Kraków, 1923.
- Koźmiński S., Słownik lekarzów polskich. Warszawa, 1888.
- Laar A. van de, Pod nóż. 28 niezwykłych operacji w historii chirurgii. Kraków, 2019.
- Lech M. J., Za króla Sasa. Warszawa, 1965.
- Makarczyk I., Testament Adama Sarnowskiego (1632-1693) sekretarza królewskiego, biskupa warmińskiego. „Forum Teologiczne” 2006, s. 155-169.
- Rostworowski E., Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja. Warszawa, 1966.
- Schuffert F., Dworzanie dwóch królów. „Mówią Wieki” 2021, nr 11, s. 28-31.
- Seyda B., Dzieje medycyny w zarysie. Warszawa, 1973.
- Skalski J., Medycyna w Polsce przedrozbiorowej. [w:] Dzieje medycyny w Polsce. T. 1, W. Noszczyk (red.), Warszawa 2015.
- Wołyniec I., Przeciwdziałanie depopulacji Rzeczypospolitej w ujęciu Jana Ferdynanda Naxa. [w:] B. Płonka-Syroka, T. Srogosz (red.), Zdrowie i choroba jako problem polityczny i społeczny. Medycyna w kontekście działań państwa. Wrocław, 2005, s. 67-80.

Netografia:

- D. Dolański, Zachód w polskiej myśli historycznej czasów saskich. Zielona Góra 2002, s. 36-37, <https://zbc.uz.zgora.pl/content/1706/HTML/D_Dolanski_Zachod_w_polskiej>, dostęp: 19.11.2021.
- Giedroyc F., Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. [w:] Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego za rok 1903, pod red. S. Kamieńskiego, <<http://dlibra.wum.edu.pl>>, dostęp 12.11.2021.
- Lisowski W., Lekarze w służbie królów i hetmanów polskich. „Skalpel” 2006, nr 2, <www.oil.org.pl/xml/oil/gazeta/numery/n2006/n200602/n20002009>, dostęp: 11.11.2021.
- Niemirska-Mikulska H., O hojności Królów i względach Panów Polskich dla rzeczy lekarskiej i Lekarzów. „Pamiętnik TLW”, 2006. <https://www.tlw.waw.pl/o-hojnosci-krolow-i-wzглядach-panow-polskich-dla-rzeczy-lekarskiej-i-lekarzow/>, dostęp: 11.11.2021.
- Guntz, <<https://de.wikipedia.org>>, dostęp: 13.11.2021.
- Heucher, Leonhardi, <<https://en.wikipedia.org>>, dostęp: 13.11.2021, 14.11.2021
- Kulmus, <<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publikation/838714/edition/807891/content>>, dostęp: 13.11.2021.
- Kulmus, <<https://litfl.com>>, dostęp: 14.11.2021.
- Kulmus, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_Kulmus>, dostęp: 13.11.2021.